

Jonathan Sacks

Not in God's Name. Confronting Religious Violence

Hodder & Stoughton 2015. (prvo izdanje), 2016. (nagrađena verzija), 305 str.

Knjiga *Ne u ime Boga. Suprotstavljajući se religijskom nasilju* Jonathana Sacksa obuhvaća 305 stranica teksta koji čvrsto prati zadani metodološki model. Podijeljena je na tri dijela, gdje prvi ima 5, drugi 4, a treći 6 dijelova. Prvi dio "Zla religija" obuhvaća poddijelove "Altruističko nasilje", "Nasilje i identitet", "Dualizam", "Žrtveno janje" i "Rivalstvo među potomstvom". U drugom dijelu pod nazivom "Potomstvo" obuhvaćeni su poddijelovi "Polubraća / polusestre", "Borba s anđelom", "Obrnute uloge" i "Odbijanje odbijanja". U trećem i zadnjem dijelu knjige pod nazivom "Otvoreno srce" nalaze se poddijelovi "Stranac", "Univerzalnost pravde, posebnost ljubavi", "Tvrde riječi", "Odreći se moći", "Otpustiti mržnju" i "Želja za moći ili želja za životom". Knjiga je stilski kompleksna: autor kombinira teološko-egzegetski pristup s filozofskim, političko-sociološkim i psihološkim uvidima, a brojne analize svetoga teksta prepliće i s primjerima nasilja iz prošlosti i sadašnjosti. Općenito, tema je vrlo aktualna, posebice u svjetlu "svetih ratova" i nudi odgovore na pitanje kako nadići / prevazići nasilje te mogu li religije ostati relevantne za mir.

Stari zavjet u fokusu

Ne u ime Boga. Suprotstavljajući se religijskom nasilju zanimljivo je štivo na više načina. Ovom su se temom do sada prije svega bavili kršćanski autori (sam Sacks poziva se na Karen Armstrong, Miroslava Volfa te Renéa Girarda) pa je zanimljivo čitati na koji se način njome bavi Jonathan Sacks (1948.), rabin, filozof i teolog koji je pune 22 godine vodio Objedinjenu židovsku kongregaciju Komonvelta (Velika Britanija), a sada radi kao predavač na Sveučilištima New York i Yeshiva (S.A.D.). Autor je dobitnik britanske Templeton nagrade za ovu knjigu u 2016. godini, koja se dodjeljuje za iznimni doprinos u afirmaciji duhovnih dimenzija života. Zanimljiva je i zato što je provokativna, kako u pismu tako i u pristupu. U ovo vrijeme masovnih i javnih egzekucija, želi potaknuti na razmišljanje o korijenima nasilja i odgovoriti na pitanje može li se religija optužiti za nasilje koje se provodi u njezino ime? Može li se Božje ime koristiti kako bi se opravdalo ubojstvo, mržnja, zavist, želja za moći? Što zapravo govori Biblija, posebice Stari zavjet, nama, sljedbenicima Knjige, ali i ostalima? Znamo li što Bog zapravo kaže, sada, kada je Njegov govor postao gotovo sasvim nečujan, prekriven tisućama ljudskih glasova koji tvrde da znaju sve o Njemu i da govore u Njegovo ime? Ne u Božje ime moćan je naslov ove knjige koja time zapravo daje odgovor na pitanja koja postavlja rabin Sacks. Njegova osnovna tvrdnja jest da, kada se religija koristi da bi se dalo opravdanje te motiviralo ljude da postanu ubojice, tada "Bog plače" (str. 3) jer Bog Staroga zavjeta zapravo govori o ljubavi,

prisutnosti, praštanju i prihvaćanju. Tvrdnja da je Stari zavjet prije svega knjiga Božje ljubavi polazišna je teza knjige. Sacks joj se vraća više puta smatrajući da smo “navikli” na interpretacije koje Stari zavjet prikazuju kao knjigu nasilja. I u našim kršćanskim krugovima Stari se zavjet često postavlja nasuprot Novome. Tako, dok je potonji zapravo knjiga o ljubavi (Božjoj, Sinovljevoj prema ljudima), prvi je knjiga postanka, povijesti ratova, grijehova i Božjeg suda i gnjeva. No, rabin Sacks će, na više od tri stotine stranica, kroz egzegetsko-političko-sociološku raspravu pokazati da je Stari zavjet knjiga Božje nazočnosti i postojanosti u ljubavi i praštanju te da je nasilje dio ljudske naravi čiji je korijen prije svega u zaštiti vlastite skupine i u rivalstvu spram ostalih. Ono što, međutim, pristup Jonathana Sacksa ovoj temi čini osebujnim, nisu ove dvije tvrdnje, već rješenja koja nudi. Sacks tvrdi da griješimo u tome kako čitamo svete knjige i kako vidimo sebe kao vjernike te da je rješenje u razumijevanju monoteizma kao stava koji zapravo ističe da smo svi mi, kršćani, Židovi i muslimani, braća i sestre stvoreni na Božju sliku, koje Bog podjednako voli (str. 267).

Religija i nasilje

Tragajući za korijenima modernoga religijskog fundamentalizma, Sacks se vraća na Stari zavjet jer je to knjiga koja je osnovna za sve tri abrahamske religije. Iščitavajući ovaj sveti tekst, autor pronalazi brojne primjere koje nam Bog daje i koji govore o rivalstvu među potomstvom koje mi najčešće razumijevamo ili interpretiramo vrlo pojednostavljeno. Sacks, naime, od nas traži da svakoj od navedenih priča (Kain i Abel, Izak i Išmael, Lea i Rahela, Josip i braća, Jakov i Ezav te brojne druge) pristupimo dublje, kritički, dopuštajući Bogu da govori, jer samo ćemo se na taj način moći oduprijeti pošasti “teološkog dualizma” koji po njemu izravno vodi nečemu što naziva “altruističkim zlom”. Za Sacksa, tri abrahamske religije, judaizam, kršćanstvo i islam monoteistički su rođaci. I premda monoteizam nudi sjajno rješenje kontra politeizma u jednom Bogu, prema Sacksu je u isto vrijeme težak ili “tvrd” jer zahtijeva duboko razumijevanje i prihvaćanje njegovih moralnih implikacija. Naime, ako je jedan Tvorac, onda je jedno i stvorenje. Znači da smo svi jedno i zajedno, odnosno da nema privilegiranih, posebnih, onih koji su ispravni, pozvani, odabrani, nasuprot drugima koji to nisu. U svojoj slobodi, tragamo za Bogom koji je i sam Bog slobode, i u tom traganju ne smije biti prisile, nametanja puta. Razumijevanje jedinstvenosti našega puta ne smije voditi k tome da ostale smatramo manje vrijednima. Ipak, nešto se u našoj ljudskoj naravi opire ovom razumijevanju. Kao da smo programirani da svijet dijelimo na “nas” i “njih”, na “bolje”, “ispravne” i “krive”. A kada ovaj naš dualni, ljudski svjetonazor prijeđe u teologiju, i ona sama postaje dualistička. Često ovo činimo sasvim nesvjesno, no ovaj je korak ono što je po Sacksu iznimno opasno jer teološki dualizam može prerasti u virus koji obuhvaća sve pore društva. Plodno su tlo za razvijanje ovog virusa razdoblja krize društva i vrijednosti.

Spaljivanje vještica, proganjanje heretika, ubijanja Židova, kršćana, muslimana, sve se po Saksu događa tada kada svjetovna vlast gubi prevlast, kada se ljuljaju temelji društveno-političkog života, kakve smo do tada poznavali, i kada vlast, u očajnom naporu da zadrži svoju moć, poseže za univerzalnim i pojednostavljenim obrascima mišljenja koji aktiviraju naše primordijalne obrasce ponašanja. Naime, u periodima kada je kršćanstvo bilo uzdrmano do temelja, nastali su križarski pohodi i egzodusi Židova; sada, kada je arapski svijet u krizi, nastao je ISIL. Kada je Njemačka bila na koljenima, nastao je nacional-socijalizam i antisemitizam, kao izravni odgovor na prijetnje protiv njemačkog naroda; kada se bivša Jugoslavija rušila, nastala su etnička čišćenja muslimana... To su trenuci tirana, upozorava Sacks, jer oni koriste religiju kako bi aktivirali naš instinkt za očuvanje grupe i instinkt samožrtvovanja. Kada smo ugroženi, postupamo zaštitnički i altruistički, i brinući se o životu drugih unutar obitelji ili grupe, preuzimamo na sebe rizik obrane po cijeni vlastita života. Ali tada smo spremni, ne samo žrtvovati sebe već i one drugačije za viši cilj. Tada smo spremni – ubiti. Jedinostvenost, posebnost naše grupe, to što smo odabran narod ili žrtva povijesti, stavlja nas u poziciju moći spram koje su ostali naši neprijatelji, objekt naše mržnje i predmet nasilja. Psihološki dualizam (mi žrtve – oni opresori) tada prerasta u teološki dualizam (mi odabrani – oni krivovjerci). Dehumanizirajući drugog posežemo za nasiljem jer drugi više nije jednakovrijedno ljudsko biće (str. 61). No, ono što tada ne vidimo, i na što nas upozorava Sacks jest, da u trenutku u kojem smo prihvatili dualistički obrazac mišljenja, prestali smo biti Božje stvorenje jer koristimo nasilje, negirajući ljudskost drugom Božjem stvorenju. Postali smo objekt koji nema mogućnost izbora te nužno bira nasilje jer samo slobodno biće odabire slobodnog Boga (156).

Nasilje: ljudsko, odveć ljudsko

Brojni su razlozi zašto su ljudi nasilni i oni su najčešće evolutivnog karaktera. Štitimo svoje potomke i svoju zajednicu, imamo želju pripadati i očuvati svoju skupinu. Bojimo se drugih. Ali taj strah ne daje, po Saksu, povod nasilju. Povod nasilju stvara se u kulturi, u društvima u kojima je došlo do promjena koje se ne mogu, ili ih se ne želi (učinkovito, brzo) riješiti (tranzicija u zemljama Istočne Europe, val demokratizacije u zemljama sjeverne Afrike i slično), i u kojima postoji strah da će se izgubiti ono osnovno tkivo, narod, jezik i / ili religija, vrijednosti koje su služile kao faktor jedinstva i prepoznatljivosti grupe. Tada se javlja instinktivna potreba za pronalaženjem “žrtve” za sve nedaće, a traganje za krivcem može biti prema unutra (vjernici nasuprot ateistima, nacionalisti i komunisti, sorosovci i drugi strani plaćenici) ili prema van (židovi, muslimani, kršćani, stranci, drugi). Kada se teorija zavjere (svi su protiv nas) poveže s teorijom viktimizacije (mi smo vječna žrtva povijesti), nastaju “snažni mentalni obrasci” (str. 75) koje koriste političari. Prepoznati takva društva nije teško, tvrdi Sacks jer tamo gdje

su vidljive značajke antisemitizma i drugih oblika nacional-šovinizma, tamo je demokracija najugroženija. U društvima u krizi na djelu je despotizam i kršenje ljudskih prava, naglašava Sacks (str. 99). No, u trenutku nasilja nije na djelu samo specifičan, simplificirani obrazac ponašanja već i specifičan, simplificirani obrazac mišljenja. Ono što ne vidimo jest da su slika opresora i žrtve zapravo iste jer i opresor i žrtva su, u toj pojednostavljenoj predstavi, objekti, neslobodna bića koja na sebe preuzimaju pravo na nasilje i jedino, istinito tumačenje stvarnosti i (sve-tih) tekstova kojima se odriče (drugačija) interpretacija i razumijevanje unutar konteksta. U korijenu fundamentalizma, religijskog i političkog, veli Sacks, leži zapravo tekst kojemu je ukinuto pravo na različitu interpretaciju, što je samo po sebi čin nasilja. Ali ovdje on pronalazi i lijek koji vodi izlječenju. Ako, po Sacksu, religija ne rađa nasilje, no može dati zamah nasilju, kao što i nasilje može dati zamah religiji, i to dualističkoj, nadići je dualizam moguće drugačijim iščitavanjem teksta.

Religijski putevi mira

Analizirajući Stari zavjet, Sacks izdvaja nekoliko konkretnih mehanizama koji nam mogu pomoći u nadilaženju nasilja i prevladavanju dualizma mišljenja i djelovanja. Prvi korak: Bog prašta i praštanje je u Bibliji zapravo mjera predostrožnosti. Sacks navodi da u Knjizi Postanka jasno vidimo da ljudsko srce i njegova pokvarenost nisu razlog za uništavanje svijeta, odnosno ljudske vrste. Bog odbija dehumanizaciju, demonizaciju i podjele među ljudima na sve-dobre i sve-loše / zle, ljude svjetla i ljude tame (str. 168). Drugi korak: nitko nije savršeno dobar, ni savršeno zao. I najbolji među herojima Biblije imaju mane, i najgori posjeduju vrline. Nitko nije u povlaštenom položaju, krug nasilja završava raspletom (str. 101). Treći korak: Stari zavjet nas uči da sebe ne smijemo gledati kao žrtve. Ako pogledamo primjer Adama i Eve, koji svoju krivnju svaljuju na onoga drugog i na zmiju, i koji, zbog toga bivaju kažnjeni, ali ne i napušteni, ili priča Josipa, koji jest žrtva ali se tako ne ponaša, već kaže braći da su oni njemu željeli zlo, ali je Bog sve okrenuo na dobro. Četvrti korak: rivalstvo među potomstvom nije nepromjenjivo ljudsko stanje, već se može nadići pokajanjem i praštanjem (str. 170) pri čemu pomirenje u Bibliji ima najmanje 3 oblika: pomiriti se međusobno, pomiriti se sa sobom i pomiriti se s Bogom (str. 138). Nasilje u Bibliji obuhvaćeno je na vrlo dubok i neobičan način. Dovoljno je samo pročitati priče o Noinoj arci i kuli babilonskoj (str. 191). Obje priče zapravo govore o tome da se skupni identitet ne može zasnovati samo na univerzalnosti te da ne postoji univerzalnost bez pojedinačnog identiteta. Znači da je naš grupni identitet i partikularan i univerzalan u isto vrijeme (ja pripadam nekoj grupi, ali prije svega ljudskoj vrsti). Svaki pokušaj njegova svođenja samo na univerzalne sve-ljudske karakteristike i brisanja specifika grupe vodi u totalitarizam, a svako njegovo ustoličenje samo kao partikularnog (kao identitet moje grupe), bez uočavanja da smo svi u konač-

nici ljudi i Božja stvorenja, vodi u dualizam. Zato Sacks preporučuje preokrenuti razumijevanje narativa, uvidjeti da Bog nije postavio starijeg da vlada nad mlađim, ni jačeg nad slabijem. Biblijske su priče zapravo same po sebi “okrenute naglavce” i dok slabiji i mlađi dobivaju primat, jači i drugačiji nisu isključeni, već zaštićeni Božjom zaštitom (Kain i Abel, Izak i Išmael, Lea i Rahela, Jakov i Ezav, Josip i njegova braća) (str. 109). Također, važna je emotivna kontekstualizacija: u Bibliji nema odbačenih jer Bog suosjeća, brine, voli. Išmael dobiva svoj blagoslov, Kain zaštitu, Bog čuje Hagarine vapaje i plač, uslišava Leinu i Rahelinu tugu... I tu priča nikada ne prestaje! Bog nudi razrješenje koje nije osveta, već pomirenje: Išmael i Isak, obojica sinovi istoga oca, očevi novih naroda su se pomirili nakon Sarine smrti; Jakov i Ezav susreću se u zagrljaju; Josip i braća prolaze cijeli proces pomirenja i oprosta koji ih vodi zajedničkom životu (str. 114). Važno je i uočavanje stalne Božje nazočnosti u Bibliji: Bog diskretno i često nevidljivo upravlja svijetom, i to putem identifikacije s ljudima i suosjećajući s njihovim nedaćama (str. 145), a navedene biblijske priče pokazuju nam što se događa kada je jedno dijete / nacija favorizirana u odnosu na drugo. Tamo gdje se događa favoriziranje, slijedi sukob, a tamo gdje je sukob, ljudi prestaju u onom drugome vidjeti Božje lice. U tom trenutku apsolutne dehumanizacije, ubijanje postaje lako... Izlaz iz te situacije jest preokrenuti uloge i ući u cipele onog drugog – *teshuvan* (u židovstvu), *metanoia* (u kršćanstvu) i *tabwa* (u islamu) te se pokajati i pomiriti, kao osnova za nastavak života s Bogom i u Njemu (str. 153).

Vrijednost knjige

I tu je ono mjesto u knjizi gdje Sacks, na žalost, ne ostaje dosljedan. Dajući brojne primjere iz aktualnih i prošlih sukoba na europskom tlu, ali i šire, ne uzima kao primjer situaciju u Izraelu i ne navodi na koji način bi Židovi i Palestinci mogli pristupiti rješavanju izraelsko-palestinskog sukoba. Ipak, vrijednost knjige je velika, i to posebice u naglašavanju da ne postoji razlika između religijski motiviranog i političkog nasilja, odnosno da je religija često samo paravan i motiv za nasilje, čiji je korijen u ljudskoj naravi te da se nasilje manifestira i koristi posebice u situacijama društvene, odnosno političke nestabilnosti. Važnost je knjige također i u tome što autor naglašava da to što je vjernike moguće manipulirati i iskorištavati u političke svrhe, ne umanjuje našu odgovornost u društvu i posebice pred Bogom. Biti Božji traži od nas dosljedno ga slijediti i uvijek oslušivati što nam zapravo govori, dopuštajući da je Njegov govor ponekad nečujan, takav da od nas traži da se na trenutke isključimo iz svijeta, da duboko promišljamo dok čitamo Njegovu kompleksnu riječ, i molimo. Imajući sve ovo u vidu, kao i hrvatski kontekst političke nestabilnosti i krize demokracije, te sve zaoštrenije retorike crkvenih, ali i različitih građanskih opcija upućenih jedni drugima, čini se da je krajnje vrijeme da se vratimo svetom tekstu i da ga počnemo čitati i primjenjivati u kontekstu u kojem živimo, manje slušajući što ljudi a više oslušujući

što nam Bog govori, te ne zaboravljajući da i u onom drugom, vjerniku i / ili ateistu, vidimo – Božje lice. U tom smislu knjiga Jonathana Sacksa, bez obzira na to slažemo li se s nekim njegovim tezama ili ne, može biti dobar vodič za otvoren i neagresivan dijalog s društvom u kojem živimo, ali i lijek protiv teološkog dualizma u kojem zapadamo u trenutku u kojem sebe izdvajamo kao posebne od “svih ostalih”, a koji se lako može pretvoriti u nasilno mišljenje i djelovanje protiv drugoga Božjeg stvorenja.

Julijana Mladenovska-Tešija

Walter Kasper

Milosrđe: Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskoga života

Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., 279. str.

Ime Waltera Kaspera globalno je poznato, posebice u teološkim i crkvenim krugovima, jer se radi o profesoru dogmatske teologije, njemačkom biskupu i kardinalu Katoličke Crkve, nekadašnjem predsjedniku Papinskog vijeća za promicanje jedinstva kršćana te članu Kongregacije za nauk vjere i Papinskog vijeća za međureligijski dijalog. Uz to, Kasper je i autor brojnih knjiga, od kojih su neke prevedene i izdane i na hrvatskom jeziku, poput *Isus Krist* (1995.), *Bog Isusa Krista* (2004.), *Sakrament jedinstva* (2005.), *Crkva Isusa Krista* (2013.), *Martin Luther* (2017.) i dr.

Knjiga *Milosrđe: Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskoga života* u prijevodu Ivana Ivande izašla je na hrvatskom 2015. godine u izdanju Kršćanske sadašnjosti Zagreb. Knjiga je to od 279 stranica, uključujući Kazalo imena. Autor u Predgovoru ukazuje na to da je knjiga nastala od nacрта predavanja na duhovnim vježbama, ali i da to nije rečeno pažljivi bi čitatelj vjerojatno primijetio da sadržaj knjige, kao da je „lijepljen“ od različitih samostalnih cjelina jer se, primjerice, pojedine sintagme gotovo identično ponavljaju na različitim mjestima. Unatoč tomu, sadržaj knjige ipak ima jasnu poveznicu u temi milosrđa za koje Kasper tvrdi da ima središnje značenje u Bibliji, no da je u sustavnoj teologiji uvelike palo u zaborav. Stoga, uvidjevši potrebu za aktualiziranjem ove zanemarene teme, Kasper joj je posvetio gotovo 300 stranica svojega teološkoga opusa, davši tako svoj značajan doprinos. Na prvu se može činiti što se to uopće ima napisati o toj temi na tolikom broju stranica. Međutim, ostaje dojam da se u Kasperovoj teologiji milosrđa izloženoj na stranicama ove knjige odabrane teme koje doprinose razumijevanju i važnosti milosrđa tek površno dotiču te da bi se o njima moglo reći još i daleko više od toga, čega je i sam autor svjestan i izražava nadu da će njegova knjiga biti poticaj mlađem naraštaju teologa da se njome više bave. Može se reći da je Kasper uspio u svojim nastojanjima, iscrtavši nacrt ili okosnicu